

Ութնամյակներու դարուն ատենները սկսաւ իյնալ գրագիտութեան պայծառութիւնը . անոր տեղը սկսաւ փիլիսոփայական ամբարտաւանութիւնը , որ նոյն դարուն վերջերը բոլորովին յայտնուեցաւ : Ընդհանուր գրութեան մէջ մտաւ աս ամբարտաւան փիլիսոփայութիւնը , ու ամենուն մտքին տիրեց : Ընդհանուր գրութեան օրինակները թողուցին , ու բոլորովին իրենք զիրենք տուին արուեստակութեան , ու ճարտասանութիւնը իմաստակութեան դարձուցին : Ընդհանուր կիրթ ախորժակը գնաց , տեղը եկաւ փուճ զուարճախօսութիւն . ընտիր ոճը կորսուեցաւ , տեղը մտաւ իմաստակ ու կտրտած զուրյուածք մը : Ընդհանուր ապականութեան մեծ պատճառ եղաւ Ֆրանսէի համբաւն ու գրութեանքը . շատ ջանաց Ռուսներ որ աս բանիս դէմը առնէ , բայց ճար չեղաւ : Ընդհանուր հետ մէկտեղ սկսաւ տեսակ մը բարոյական և ուսումնական խռովութիւն մը , որ ինքնուրուի փոքր ատենը քշելէն ետեւ , նոյն դարուն վերջերը ինքնուրուի փոքր ատենը քաղաքական մեծ խռովութիւն դարձաւ :

Ընդհանուր մէջ Վաղդիացիք մեծամեծ մատենագիրներ ալ ունեցան , բնական գիտութիւններն ալ շատ առաջ գնացին , այնպէս որ ըստ էության Գալիլէոյ ըսուեցաւ . միայն թէ աս լոյսը շատ անգամ ծուռ բնազանցութեան խաւարով մթնոլորտ , և իմաստակներու բազմութենէն փիլիսոփայութիւնը ընկղմեցաւ . ուստի նախապաշարմունքներու կարգը դրուեցան ինչուան աստուածապաշտութեան ու բարոյականին անտարակուսելի ճշմարտութիւնները :

Իսկ աս դարուն մէջ Վաղդիացիներ իյնալէն ետեւ կրնայ ըսուիլ թէ Վաղդիացիք լեզուն ու մատենագրութիւնը բոլոր աշխարհք տարածուեցաւ : Ըստ երեւելի մատենագիրներ կան հիմա Վաղդիա՝ որոնց անունը ոչ միայն Վաղդիացիք , այլ նաեւ Լաւրո-

պայի ուրիշ ամէն ազգերը պատկառանք կը յիշեն , ու իրենց գրութեանքները կը թարգմանեն : Իսկ Վաղդիացիք հիմակուն մատենագրութեանը ամենէն մեծ պարծանքը աս է , որ ուրիշ ամէն ատեններէն աւելի շատ են հիմա բարոյականի ու դաստիարակութեան վերաբերեալ ընտիր գրութեանքները :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՎԻԹ ՀԻՐԱԿԱՅ

Ի . Երախտեայ ծառայութեան :

Ի պարտաւորութեամբ վիճակ հովուապետին Երախտեայ , ամբառնայր դաւանդ դաւարագեղ յերկնաբերձից ի թիկանց կուսէ պսակեալ և ի սաղարթախիտ մայրեաց , որովք հեշտընկալ իմն բազմարան ընծայէր արեւակեզ հովուին և տաժանաբեկ ուղեւորի : Ընդհանուր յաճախ ի բարձրանալ ականն արեւու յետ արեւոյանելոյ զխաշինս իւրեանց ելանէին տուարածականքն՝ տուեալ զանձինս ի զուարճախաւն զրոյցս , ի դիւր հանգստի և ի զնին վայրացն . զի այնպէս ակնապարար են տեսարանք բնութեան ամենայն ուրեք : Ընդհանուր ստորոտով իսկ բլրակին ընթանայր մեղմ կարկաջանօք վտակ ականակիտ՝ զարտուղեալ ի մեծէ և ի բացական գետոյ , և որպէս հետաքնին անցաւոր զվայրօքն դեգերեալ , և ոչինչ ի բացեայ անդէն նուազեալ , իբրեւ յակամայս անկեալ յուժոյ , ի գոյն արծաթի ծաւալանայր թաթաթուր ի մարմանդս անդ : Ընդհանուր ճարտարին նախահոգ ինամբ առ ոտիւք բլրակին յարդարեալ էր լճակ ձեռագործ , աւազան առ ձեռնապատրաստ յարբուժն խաշանց և ի լոգարան մանկանցն հովուաց . ընդ լիճն ընդ այն անցեալ յաւելուածոյ ջուրցն՝ յառաջ և ս վարէին զգեղեւեալ ըն-

Թացան արբուցանել և զանդաստան մի փոքրիկ որ մերձ 'ի հանգրուանսն էր :

Ար անդանոր ակումբ բոլորեալ հո վուաց որպէս յերեկն և յեռանդն , և ընդ երկար 'ի հաճոյական իմաստս ըմբռնեալ վասն այնպիսւոյ տեսլեան , աչօքն և սրտիւք քան թէ խօսիւք շրթանց բարբառելով . ապա ելոյծ մի ոմն 'ի նոցանէ զլուծութիւնն , և զսրտին իւրոյ պարզէր զիմացուածս . մինչ և ամ հովուացն յորս ոչ ինչ պակաս 'ի խօսողէն նոյն կիրք ազդեալ լինէին , գոչել միաբերան . “ Ա՛վ գեղեցիկ դարեանդ , օթարաննախանձելի , ո՛վ քաղցր դիւր վաստակոց , . . . Այլ իբրեւ լուեցին յայսպիսեաց և յառաւել ևս զարմանաց , եբաց զբերան իւր ծերունին Արբուն որ բազմէր 'ի միջի նոցա , և ասէ .

“ Բնութի , որդեակք իմ , դայեակ , առաջին է և ամենայնի յանձանձիչ . այլ ոչ ունի զանթերին դիւրութի հայթհայթել մարդկան , և ոչ այդ ամենայն զոր տեսանէքդ և ընդ որ բերկրեալ սքանչանայք 'նորին միայնոյ գործք իցեն , այլ գործակից եկաց նմին և ձեռն մարդոյ . զի որպէս ոչ ինչ օգտէ մարդոյ առաւելու . թիւն մտաց' եթէ ոչ ձեռն 'ի գործ և ջան 'ի կիր արկանիցէ , այսպէս և 'ի թողուլ անդ զբնութիւն անփոփոխ իւրումն էութի : Ապաքէն որթ է որ բերէ յոտինն Ասեաց զգուարթարար գինին . այլ եթէ ոչ էր մշակին յատեալ 'ի ժամու զուռս նորա , այժմ թերակատար արդեօք մնայր խնջոյիցս բերկրութիւն : Այլ տեղիս այս յորում կամքս' ոչ բազում ինչ ազգօք յառաջ դաշտ լոկ թափուր էր' զբարձրաւանդակդ 'ի միջի ունելով , այլ ոչ հարթածաւալ զգլուխն , որպէս այժմս , բայց կոշտք հողոյ և թուփք և խարք . և ոչ առուական մօտէր 'ի սա յայնժամ և ոչ հանգրուանք մեր հանդիպոյ ամբառնային : Այլ մի ոմն 'ի հաւուց իմոց անդ ուրեմն յաւուրս

“ Ահագնի իբրեւ դարձեալ գայրնա 'ի պատերազմէ վիշապազանցն , որդւոց Աճգահայ , եկեալ աստանոր և ակն արկեալ զվայրօքս , ընտրէր իւր տեղի բնակութեան անդ ուր իմս արդ ամբառնայ բնակարան . և վառեալ գեղեցիկ օրինակաւ գեղապսակն Տիգրանայ , որոյ ականատես լեալ էր համօրէն աշխարհաշինութեանցն , ձեռն 'ի գործ արկեալ յարդ և 'ի զարդ բերէր զտեղիս . նա զառապար դարեանդս հարթեաց , նա տնկեաց զծառս' յորոց բազումք տեղի ետուն ժամանակին , և այլք ընդ նոցա վերաբուսան , զի այսպէս և բնութիւն հնանայ : Այլ ինքն գործեաց զաւազանս զայս յարբուցումն խաշանցն . քանզի որպէս տեսանէքդ , վտակն բացական էր աստի , և այլում գերդաստանի մեր ձաւոր . իսկ նորա առու հատեալ ընդերկարաձիգ արար զգնացս նորա : Այլ ժամանեաց նա վայելել կենօքն յարգասիս ամենայնի զորաւոր , և զոր տակաւին երկնէր 'ի մտի առնել . այլ մեռաւ գոհութեամբ . քանզի գեղեցիկ խորհէր նա այսպէս , թէ անձին գործէ զոր ինչ ոք այլոց բարի առնիցէ և յետ իւր թողուցու : Այլախտապարտորդիք նորա տնկեցին առ յիշատակն նորին զկաղնիս զայս զմեծ , յոր յեցեալս եմ յետինս յորդւոց նորա . առաւել քան զերկերիւր ձմերունս վանեաց բուն սորա առ յաւերժ կացուցանել զյիշատակ բարերարի մարդկութեանս : Հարք իմ պայազատեալ մի ըստ միոջէ և ժառանգեալ զցուպ նորա , ոչ վերջացան յաւելուլ ինչ ինչ նոր յարարս նախեացն , և 'ի դիւրութիւն հովուաց' որոց տեսուչ կարգեալ էին : Արոց և ես պարտ անձին ծանեայ նմանող լինել առաքինեացն , այլ ոչ հասի ես 'ի չափ հարցն իմոց : Բայց դուք , որդեակք իմ , ժրացարուք այսուհետեւ' մի զանձանց և եթ խորհել զհանգիստ , այլ և զորոց յետ

„ ձեր գալոց են . որպէս զի և յետ
 „ ձերոյ վախճանին գտանիցին ա-
 „ նուան ձերոյ օրհներգութիւնք : Եւ և
 „ թէ ոչ նոր ինչ յաւելիք յառաջ-
 „ նոցն վաստակս , գոնեայ աղարտողք
 „ նոցին մի լինիջիք , այլ մանաւանդ
 „ պահպանողք և գովիչք ևս երախ-
 „ տեացն . զի զբարեաց անջինջ օրէն
 „ է՝ զոր և ընդունիցի ոք՝ պահել ՚ի
 „ սրտի զյիշատակս : Եւ և այդմ
 „ տարացոյց ձեզ կաղնիքդ հնգեքին
 „ որ շուրջ պատեն զմեծաւս այսու ,
 „ և ՚ի վերայ միոյ միոյ ՚ի նոցանէ տե-
 „ սանէք ՚ի վերոյ քան զարմն տաշեալ
 „ և զանուանս բարեացապարտ նա-
 „ խահարցն իմոց դրոշմեալ յորդոց
 „ անտի շնորհակալուաց , :

Եւ եաց Լւբուն , և լուծեամբ
 մեկնեցան ամենեքին՝ որոճալով ՚ի մտի
 զբանսնորա . և ՚ի միւսանգամ խմբել
 նոցա անգանօր՝ զաչս ՚ի վեր առեալ
 ծերոյն ետես , և ոչ առանց գեղեցիկ
 շառաքնութեան , ՚ի կաղնուջ միում
 որ ՚ի սնարս իւր դրոշմեալ զիւր անուն ,
 և պսակս ծաղկանց զոստոցն զնովաւ
 կախեալ . զի ինքն իսկ Լւբուն լեալ
 էր հեղինակ անդաստանին որ առ
 հովուականօքն ՚ի զօսանս պիտոյից
 բնակելոցն : Եւ ընդ աչալըջութիւն
 հովուացն խնդամտեալ օրհնեաց զնու-
 սա և ասէ . “ Երախտագիտութիւն ,
 „ որդեակք իմ , զամենայն ինչ մեծ և
 „ կենդանի առնէ . և բազում այն է
 „ զի ազնուականութիւն շնորհակա-
 „ լու սրտից՝ պայծառագոյն ընծայե-
 „ ցուցանէ զերախտաւորին յիշատակ ,
 „ և ոչ ինչ ընդհատ ՚ի նմանէ փառս
 „ յանմահէն ընկալցի և գովութիւն
 „ ՚ի մարդկանէ , :

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Հախարհութիւն :

ԲԱՆԱԿԱՆ հակակրութիւններ կան
 որ շատ զարմանալի են , ու պատճառ-
 ները չեն գիտցուիր : Եւ որդիկ եղած

են որ վարդի հոտէն կը մարին եղեր ,
 թէպէտ և ուրիշ ծաղկներու հոտը
 կ'ախորժէին : Եւ աղաքապետին մէկը
 ձկան հաւկիթ տեսնելուն պէս՝ ձեռ-
 քը ոտքը դող կ'ելլէր կ'ըսեն : Եւ այն-
 պէս կին մը կայ եղեր որ եփած խե-
 չափար մը տեսնել չկրնար եղեր :

Եւ ապա անունով հռչակաւոր
 կարգացողը , որ Սոթեմետամ քա-
 ղաքը ծնած էր , այնպէս կը զգուէր
 ձուկէ՝ որ ձկան հոտէն ալ վրան ջեր-
 մի պէս դող կ'իյնար : Եւ այն բանը կը
 պատմեն նաև ուրիշի մը վրայ , որ ա-
 մենեւին օձաձուկ չկրնար եղեր տեսնել :

Յովսէփ Սքալիճէր ոչ երբէք կաթ-
 կերեր է : Եւ արտան հեղինակը հաւ-
 կիթ չկրնար եղեր ուտել . Ստանիսլաւ
 Լապկեւնի եհիթագաւորը՝ խնձորէն
 կը գանի եղեր : Տիւշէն անունով իշ-
 խանի մըն ալ խնձոր հոտուրտացրնե-
 լուդ պէս՝ քթէն սաստիկ արիւն կու-
 գայ եղեր : Հենրիկոս Գ Կաղղիոյ
 թագաւորը կատու եղած բնակարա-
 նի մէջ չէր կրնար կենալ կ'ըսեն : Եւս-
 փրուք քաղաքը երեւելի իշխանաւոր
 մը կայ եղեր ատենով , որ կատուի
 ձայնը հեռուէն ալ լսելով՝ մէկէն
 արիւն կուգար քթէն կ'ըսեն : — Եւ
 դուն մէկը այնչափ կը գանի եղեր ող-
 նիէն որ մէկ անգամ ողնի մը տե-
 սած ըլլալով՝ երկու տարիի չափ իրեն
 այնպէս կ'երեւնայ եղեր թէ փորուն
 մէջ ողնի կայ ու աղիքները կը կրծէ : Եւ
 սոր նման կտրիճ մարդ մը կայ եղեր որ
 մուկէն սաստիկ կը վախնայ եղեր : —
 Եւրիստիպոս փիլիսոփան բարեւտու-
 քէ այնչափ կը գանի եղեր որ մէկը ի-
 րեն բարեւ տալուն պէս՝ կ'իյնայ կը
 մարի եղեր : Եւ երի ծիծաղականն աս
 է որ կ'ըսեն թէ Տոն Եսուս Սուա-
 նունով սպանիացի իշխանը Լանա այս-
 ինքն Բարդ բառը լսելուն պէս կը մա-
 րի եղեր , թէպէտ և իր հագածն ալ
 բրդեղէն էր :